

نشریه علمی علم و تمدن در اسلام
سال چهارم / شماره پانزدهم / بهار ۱۴۰۲

:20.1001.1.26764830.1402.4.15.4.7

تحلیلی جامعه‌شناختی بر کارکردهای تمدنی راهپیمایی اربعین امام حسین (ع)

غلامعلی نیستانی^۱ / محمدحسین پوریانی^۲ / حسین اژدری^۳

(۷۸-۱۰۶)

چکیده

راهپیمایی اربعین که اینک گستره‌ی جهانی یافته، جلوه‌ای از اُمت واحد اسلامی و حرکتی پویا و نمادین از فرهنگ و تمدن دینی را به تصویر کشیده است. سؤال پژوهش این است که کارکردهای تمدنی راهپیمایی اربعین با رویکرد جامعه‌شناختی چیست؟ نگارش مقاله‌ی حاضر، حاصل چهل مصاحبه با نخبگان دانشگاهی و حوزوی با روش کیفی از نوع تحلیل مضمون و کدگذاری متن و استخراج مفاهیم و مقولات کلیدی و منتخب تمدنی که سرانجام به مقولاتی چندگانه دست‌یافته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هویت بخشی، نظم و انسجام‌بخشی، از کارکردهای اجتماعی-تمدنی، تعمیق معنویت و خودسازی از کارکردهای اخلاقی-تمدنی و اقتدار آفرینی، وحدت جهان اسلام و امنیت، بخشی از کارکردهای سیاسی-تمدنی راهپیمایی اربعین حسینی به شمار می‌رود.

واژه‌های کلیدی: امام حسین (ع)، راهپیمایی اربعین، تمدن، جامعه‌شناختی، روش تحلیل مضمون.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی، ایران، نراق sdr.neystani45@gmail.com

۲. استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی، ایران، نراق (نویسنده مسئول) mhpouryani@yahoo.com

۳. استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی، ایران، نراق hajdaryzadeh@rihu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۰۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۳۱ نوع مقاله: پژوهشی

مقدمه

عناصر جامعه‌شناختی اربعین، به‌عنوان یک پدیده‌ی اجتماعی، سیاسی، تربیتی و تمدنی، کنشی معطوف به عقلانیت و رویکردی به مفاهیم اشتراکی بین‌الادیانی داشته و از این رو، تاریخ بشریت را تحت‌الشعاع مفاهیم انسانی خود قرار داده است. اربعین سرمایه‌ی اجتماعی عظیم و حماسی همگراکننده و عنصر اشتراکی بین‌الادیانی است که می‌تواند به‌عنوان یک رسانه‌ی معتبر در انتقال پیام آزادگان ندای هدایت و عدالت‌خواهی و ذلت‌ناپذیری آزادگان را فریاد زند. آنگاه که اربعین، باورها و رفتارهای درون‌مذهبی خود را عرضه کند، می‌تواند تحوّل عظیم اجتماعی و تربیتی را بنیان‌افکنده و از یک فرصت جهانی برای رشد و گسترش فرهنگ برتر اسلامی استفاده نماید.

پژوهش حاضر درصدد معرفی کارکردهای تمدنی راهپیمایی اربعین حسینی است. به‌منظور آشنایی و بهره‌برداری ادبیات و سوابق مرتبط با پژوهش حاضر، به بررسی آثار در سه بخش، مقالات، پایان‌نامه‌ها و کتب مرتبط با موضوع می‌پردازیم:

از بین مقالات متعدد، سه مقاله بیشترین قرابت را با موضوع پژوهش دارد: ۱. مسعود معینی پور (۱۳۹۴)، در مقاله‌ی «ظرفیت‌های تمدنی کنگره عظیم اربعین حسینی» به معرفی ارکان تمدن اسلامی و نحوه‌ی تحقق آن در سایه‌ی حمایت امت واحد می‌پردازد. محقق، مفاهیم دین، علم، عقلانیت و اخلاق را ارکان چهارگانه‌ی تمدن اسلامی تلقی نموده و به تأسی از آن، برای اربعین سه پرده‌گرایش تمدنی، بینش تمدنی و رفتارهای تمدنی تعریف کرده است. ۲. محمود سامانی (۱۳۹۷)، در مقاله‌ی «کارکردهای سیاسی و اجتماعی» به مهم‌ترین کارکردهای اربعین اشاره کرده و در ادامه مفاهیم قدرت نرم و اقتدار شیعی، همگرایی و انسجام اسلامی، تقریب و وحدت اسلامی بین جریان‌های فرهنگی و مذاهب را بیان کرده و سپس به عناصر هویت‌آفرین و انسجام‌بخش گروه‌ها می‌پردازد. یافته‌های پژوهشی این مقاله عمومیت داشته و موجب شناخت کارکردها و ظرفیت‌های تمدنی می‌شود. ۳. حبیب‌الله بابایی (۱۳۹۵)، در مقاله‌ی «مدنیّت و معنویّت در اربعین» کارکردهای تمدنی اربعین را تحلیل و با استدلال، نظام مناسبات انسانی را در کلان‌ترین سطح سیاسی و اجتماعی عرضه می‌نماید. نویسنده اعتقاد دارد که آنچه در مراسم راهپیمایی اربعین می‌گذرد از منظر حُبی و عشقی، حُب الحسین، و انفاق مالی آن، کارکرد تمدنی قابلیت الگوسازی دارد و موجب وحدت و معرفت‌افزایی زائران شده و این تناسبات زمینه‌ی عمران و تمدن و نشانه‌ی عقلانیت جامعه‌ی شیعی است.

محسن امین ورزلی (۱۳۹۴)، در پایان‌نامه‌ی «راهپیمایی مراسم اربعین به مثابه ارتباطات آئینی شیعی» با روشی کیفی مردم‌نگارانه، ارکان سه‌گانه‌ی ماهیت، ساختار و کارکردها را در آئین‌های پیاده‌روی اربعین با بیان نقش زائران، مروجان و مجریان از منظر چارچوب نظری ارتباطات آئینی مطالعه کرده است. تحلیل داده‌های مصاحبه‌ها و مشاهدات، به روش‌های تحلیل مضمون داده‌های کدگذاری شده، نشان داد اربعین در تنگاتنگ با سه مفهوم، هویت شیعی، محبت اهل‌بیت و نمایش جهانی قرار دارد. از میان آثار کتب نیز «مدنیت، عقلانیت، معنویت در بستر اربعین»، «حرکت الهی؛ تحلیل تمدنی راهپیمایی و زیارت اربعین»، «چهل‌ستون تمدن؛ مبانی حکمی تمدن نوین»، «روایت پیاده‌روی اربعین؛ هفده روایت مردم‌شناختی» از مهم‌ترین آثار در بخش مکتوبات است که به‌عنوان پژوهش حاضر نزدیک است.

پیشینه‌ی پژوهش، به دال مرکزی این پژوهش که نگاه جامعه‌شناختی بر کارکردهای تمدنی راهپیمایی اربعین امام حسین (ع) است تمرکز نداشته و درواقع، این تحقیق به‌طور اختصاصی به کارکردهای تمدنی اربعین در چارچوب تحلیل جامعه‌شناختی اشاره دارد که در پژوهش‌های انجام‌شده کمتر موردعنايت قرار گرفته است.

گزاره‌های مفهومی

در مطالعات مفهومی، به چند مفهوم کلیدی تمدن، زیارت و اجتماع لازم است توجه شود:

الف. «تمدن»

را در زبان عربی از «مدن» گرفته‌اند و در معنی لغوی، اسکان یافتن یا تمایل رسیدن خَلَقِیَاتِ اهالی شهرنشینی می‌باشد (معلوف، ۱۳۷۴، ج ۲: ۱۷۶۶). با نگاهی به لغت‌نامه‌ها، تمدنی شدن، تعبیر به شهرنشینی و ساکن شدن در یک مکان، و به آداب‌ورسوم اهالی شهر همراه شدن است، هم‌افزایی و همراهی مردم جامعه با رفتارهای جمعی و اجتماعی، دینداری جمعی و مطالبات سیاسی و روابط اقتصادی و این‌چنین امور تلقی می‌گردد (معین، ۱۳۷۱: ۱۱۳۹). در دیدگاه ویل دورانت^۱ «می‌توانیم تمدن را یک نظام اجتماعی بدانیم که باعث سرعت در فراگرفتن در امور فرهنگی شده و برای بهره‌وری از دیدگاه‌ها، سنت‌ها و فرهنگ و هنر متوسل به اختراع و خلافت و نوآوری می‌زند؛ تمدن نظامی سیاسی است که اخلاقیات جامعه و احکام قانونی، حافظ آن است، و مطمئناً در چارچوب نظامی اقتصادی

1. Will Durant

است که در تداوم تولید، ماندگار و محفوظ خواهد ماند.» (دورانت، ۱۳۶۸، ج ۱: ۳) البته هانتینگتون^۱ برای تمدن، ارزشی والاتر که در بالاترین سطح گروه‌بندی، فرهنگ را قرار داده که گسترده‌ترین سطح هویت فرهنگی را دارا است (هانتینگتون، ۱۳۷۴: ۴۷). همچنین هنری لوکاس^۲، تمدن را پدیده‌ای درهم‌پیچیده می‌شمرد، این معنا رویدادهای سیاسی، ادبیات و هنر، امور اجتماعی، و ادبیات را در برمی‌گیرد (لوکاس، ۱۳۶۶، ج ۱: ۱۶).

ب. زیارت

اماکن مقدس مانند، مکه، مدینه، کربلا، میل و گرایش به رفتارهای دینی دارد، دیدار از معابد و مزار پیشوایان دین با مفاهیم قدسی همراه بوده و رابطه‌ی زائر و مکان زیارت، یکی از مفاهیم مهم معنوی و اخلاقی است. زیارت اربعین در کربلا، بین شیعیان جایگاه ویژه‌ای دارد. اولین زائر اربعین، جابر ابن عبدالله انصاری بود (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۲: ۷۸۷). سیره‌ی عملی و زیارت‌نامه‌ی اربعین به نقل از امام صادق (ع) بیان و ترویج یافته است (ابن طاووس، ۱۴۰۹، ج ۳: ۱۰۱). در زیارت اربعین به فضائل و مقامات امام حسین (ع) اشاره شده است (احمدی فقیه، ۱۴۳۰: ۷۴). همچنین امام حسن عسکری (ع) زائر اربعین شدن را نشانه‌ی مؤمن بیان فرمودند (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶: ۵۲). از جمله ظرفیت‌های زیارت اربعین، ارائه‌ی الگویی مبتنی بر عشق و معرفت غیرمادی و غیردنیایی است. در فرهنگ شیعی، زیارت به‌مثابه‌ی یک‌نهاد، دارای مجموعه‌ای از دانش‌ها و گرایش‌ها، بینش‌ها و کنش‌ها خواهد بود، تا اعمال و خرد زائر را در مسیر اهداف عالی نظم آرایی کند، در واقع، زیارت در فرهنگ شیعی اشاره به حرکت مؤمنین برای دیدار بارگاه ملکوتی ائمه معصومین (ع) دارد. لذا در حرکت اربعین حسینی، استعداد و توان نهاد تمدنی زیارت همچنان مورد توجه قرار می‌گیرد و پویایی هویتی با اصالت در متن اجتماعات شیعی جاری می‌شود.

ج. جماعت

در نگاه جامعه‌شناختی، جماعت لفظ مختص گروه و افرادی خواهد بود که پیوندهای قوی و مکان جغرافیایی مشترکی دارند که در فعالیت‌های اجتماعی هم‌افزا بوده و می‌توانند مشارکت منظم و منسجمی داشته باشند. اعضای گروه، هویت‌یابی مستحکم با اجتماع خود دارند. در این دیدگاه، گروه‌های دارای فرهنگ مشترک، در شرایطی خاص و از میان جماعت‌های موجود پدید می‌آیند. «جماعت گروهی از

1. Samuel P. Huntington

2. Henry Lee Lucas

افراد یک جامعه هستند که دارای مجموعه‌ای از اشتراکات خودآگاهانه و دیدگاهی کم‌وبیش منسجم نسبت به گذشته، حال و آینده‌ی خود هستند و به همین دلیل با یک نام خاص یا با ضمیر ما از خود یاد می‌کنند.» (فکوهی، ۱۳۸۷: ۴۵)

د. آموزه‌های قرآنی و اسلامی، زمینه‌ساز اندیشه‌ی تمدنی

بر اساس آموزه‌های قرآنی، تاریخ بشر با دین‌داری آغاز شده و سراسر این تاریخ تمدنی، با درگیری دو جبهه‌ی حق و باطل همراه شده و نقش پیامبران و امامان در شکل‌گیری تمدن الهی و هدایت بشری، به خوبی نمایان است. بر اساس همین نگرش، در تحلیل جامعه‌شناختی کارکرد تمدنی مناسک تاریخی اسلام، عاشورا و اربعین به‌عنوان یک تقدیر الهی، نقطه‌ی عطف در تاریخ و زندگی بشر است. بر این اساس، برنامه‌ی انبیاء، زمینه‌سازی و مدیریت تمدن الهی است.

یکی از شاخص‌های تمدنی اسلام، تشکیل امت واحده است که از واژگان قرآنی و بر اساس باورها و اعتقادات مسلمانان برای بیان هویت واحد و سرنوشتی مشترک تحت عنوان امت یکپارچه اسلامی یاد می‌شود: «ان هذا امتکم امه واحده» (انبیاء/۹۲) در مکتب توحیدی اسلام، بر مناسک جمعی و عبادات جمعی تأکید بسیاری شده که جلوه‌های بسیاری از تجمعات انسانی را به‌صورت سالیانه چون حج تمتع، نماز فطر و هفتگی همچون نماز جمعه و یا روزانه چون نماز جماعت در مساجد توصیه می‌کند که همگی این فرایض و عبادات، کارویژه‌ی اجتماعی و فرافردی دارند. در فرهنگ دینی، برخی از مناسک و عبادات علاوه بر طریقت آن‌ها جهت تقرب الی‌الله، دارای آثار و پیام‌های الهی است. این سنخ از مناسک به «شعائر الهی» موسوم‌اند که احیاء و تکریم آنها به‌مثابه‌ی زنده نگاه‌داشتن دین و حفظ دستاوردهای آن است: «وَمَنْ يَعْظَمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ» بنابراین برخی عبادات اسلامی به‌صورت جمعی صورت می‌گیرد.

در عبارات زیارت‌نامه روز اربعین، می‌توان به ماهیت کلان این حرکت عظیم انسانی و اهداف جهانی قیام حسینی (ع) دست‌یافت. امام صادق (ع) در این زیارت خطاب به خداوند متعال عرض می‌کند: «بَدَّلَ مُهْجَتَهُ فَبِكَ لَيْسَتْ عِبَادَتُكَ مِنَ الْجَهَالَةِ وَ حَيْرَةِ الضَّلَالَةِ وَ قَدْ تَوَازَرَ عَلَيْهِ مَنْ غَرَّتْهُ الدُّنْيَا وَ بَاعَ حَظَّهُ بِالْأُزْدَلِّ الْأَدْنَى»: حسین بن علی (ع) جان خود را در راه تو داد تا بندگان تو را از جهالت نجات دهد و آنان را از سرگردانی ناشی از ضلالت و گمراهی برهاند. همانا فریب زندگی، آن‌ها را به خود مشغول و دنیای مادی، زخارف دنیایی، شهوات و هواهای نفسانی، از خود بی‌خودشان کرده بود» (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶: ۱۱۴).

نگرش اصلاح‌طلبانه، برخاسته از پیام و وصیتی است که امام حسین علیه‌السلام به اصحاب فرمود که: «و اتی لم اخرج اشرا و لا بطرا و لا مفسدا و لا ظالما و انما خرجت لطلب الاصلاح فی امة جدی»

چارچوب نظری پژوهش

نگارندگان این مقاله بر آنند که چارچوب نظری «جامعه‌شناسی دین» مناسب‌ترین روش در تحلیل جامعه‌شناختی، نگرش کارکردگرایانه در ابعاد تمدنی راهپیمایی اربعین امام حسین (ع) است؛ زیرا از یک سو به مقوله‌ی دین می‌پردازد و از سوی دیگر، نگاه جامعه‌شناختی به موضوعات سیاسی، فرهنگی و اجتماعی دارد. جامعه‌شناسان کارکردگرا، بر این اعتقادند که نظم اجتماعی از راه آیین‌ها و رسوم دینی استوار می‌شود. یواخیم واخ، بیان می‌کند که مطالعه‌ی مناسک و مراسم به‌هیچ‌عنوان از زمینه‌های اعتقادی دین کم‌ارزش‌تر نیستند. دورکیم، مناسک عبادی را برای زندگی اخلاقی به‌قدری ضروری تلقی می‌کند که غذا برای رشدیابی و نگه‌داری آدمی لازم است. از این رو، شرکت در مراسم دینی مورد توجه است.

کارکردگرایان، اجتماع را یک شبکه‌ی ترتیب یافته از گروه در حال همکاری و تعاون یاد می‌کنند که نفرات آن، از قوانین و هنجارها و کنش‌های مشترک تبعیت دارند. آن‌ها جامعه را به‌صورت مجموعه‌ی مرکب از اجزا برمی‌شمرند که در ماندگاری همه‌ی اجزاء سهیم هستند. در تحقیقات جامعه‌شناختی با روش کارکردگرایی، جامعه‌شناسان می‌خواهند ماهیت درهم‌پیچیده‌ی یک مجموعه‌ی منظم اجتماعی را درک کنند که با حفظ پیوستگی اجزا و عناصر آن با هدف تعیین ساختار مشخص چه نیازی را برآورده می‌سازد. برای فهم کارکرد، باید اثر و نتیجه‌ی هر پدیده به شکل معلول کارشناسی شود. چنانکه آیین‌های دین موجب انسجام اجتماعی می‌شود. این دیدگاه به این دلیل مهم است که دین و مناسک آن را در چارچوبی مطالعه می‌کند که پیروان در حرکتی اجتماعی اخلاقی وحدت‌بخش، دارنده‌ی عناصر کارکردی‌اند. از این منظر، پدیده‌ی دین همواره به دو مقوله‌ی بنیادی «مناسک» و «باورها» تقسیم می‌شوند.

مناسک، شکلی معین از رفتار و اعمال دارد و باورها ماهیت نگرشی و اعتقادی دارند. در دیدگاه جامعه‌شناختی، شناخت و بررسی دین، از مجرا و مسیر مناسک و مراسم آن صورت می‌گیرد (دورکیم، ۱۳۸۳: ۴۸) و به پشتوانه‌ی این تفسیر و تحلیل‌های نظری است که می‌توانیم، دینداری را یکی از متغیرهای اجتماعی بدانیم که در سیر تحولات گسترده‌ی جامعه قرار می‌گیرد (دورکیم، ۱۳۸۳: ۶۷؛ برگر

و لاکمن، ۱۳۷۵: ۸۵) با این وجود، دینداری در جامعه‌ی ایران ما از این تحولات مستثنی نخواهد بود. دورکیم بر این باور بود که ایمان و اعتقادات و یک سری رسوم و مناسک پیروان دین را گردهم می‌آورد و به آنها احساس همبستگی و اتحاد و یکرنگی می‌بخشد، لذا دین نظامی منسجم از عقاید و اعمال مرتبط با امور قدسی هست که اجتماع دینی را متحد و یکپارچه می‌کند.

کارکردگرایان، دین را مجموعه‌ای از عملکردها و باورها می‌دانند که مسئولیت حفظ و همبستگی اجتماعی و هدایتگری تغییرات اجتماعی را بر عهده دارد (همیلتون، ۱۹۹۵: ۳۰) اگر ملاحظه می‌کنید رسوم و فرهنگ دین مورد تکریم است به جهت تأثیر تعلقات فرهنگی و اعتقادی مردم از نهادهای رسانه ای و دیداری و دیگر عناصر برساختی دنیای مدرن کنونی است که نسل جوان برداشتی متفاوت از رویداد اقتصادی و اجتماعی ناشی از بی‌ثباتی‌ها داشته و به آن توجه می‌نمایند (سراج زاده، ۱۳۸۳: ۱۹۰).

کارکردهای تمدنی راهپیمایی اربعین امام حسین (ع)

در جامعه‌شناسی Function یا کارکرد، به آثار و نتایج عینی یک یا چند پدیده اشاره دارد به این معنا که: هر پدیده ایی کارکرد معینی را بر عهده دارد، کارکرد در دوام پدیده موردنظر نقش داشته و تولید مستمر و پی در پی دارد. کارکردها انواع مختلفی دارند که هرکدام آن، در یک یا چند زمینه ظهور و بروز می‌یابند که از جمله‌ی این کارکردها، کارکردهای تمدنی است و با توجه به تعریفی که از تمدن ارائه کرده‌ایم، کارکردهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی را نیز در بر می‌گیرد:

۱. **کارکردهای اجتماعی- تمدنی:** بُعد اجتماعی و تربیتی راهپیمایی اربعین، یکی از مهم‌ترین آثار و نتایج این مراسم دینی است که دارای رویکرد تمدنی است. در واقع کسی که عزم زیارت اربعین می‌کند، وارد سبک زندگی ایمانی می‌شود و تحت تربیت آموزه‌های ارزشی و اخلاقی قرار می‌گیرد. به این صورت که وقتی انسان تصمیم می‌گیرد به زیارت اربعین مشرف شود، تمام اعمال، رفتارها و گفتارهای او تحت تأثیر نیت این عمل قرار می‌گیرد. لذا همه‌ی کارهای انسان بر محور رضایت حضرت سیدالشهدا علیه‌السلام تنظیم می‌شود تا زیارت اربعین به درستی انجام گردد. در حقیقت در این مدت، تمام انگیزه‌های انسان حسینی می‌شود و ضروری است که این حس و انگیزه بعد از زیارت هم تداوم داشته باشد. به این ترتیب باید یکی از مهم‌ترین اثرگذاری‌های اجتماعی مراسم باشکوه زیارت اربعین را در بعد تربیتی آن بررسی کرد که آثار عمیقی بر روح و روان و خودباوری انسان دارد.

۱/۱. **هویت بخشی:** از کارکردهای اجتماعی مهم اربعین در محافل آئینی، کارکرد هویت‌یابی است. برپاداشتن مراسم و پاسداری از هویت فرهنگ اسلامی به‌وسیله‌ی عقاید و ارزش‌های مشترک، ضمن انتقال آن به نسل‌های بعدی، از اختلال اجتماعی و فرهنگ بیگانه نیز جلوگیری می‌کند (توسلی، ۱۳۶۹: ۱۵۳). در مباحث مفهومی، هویت به معنای احساس تشخیص و یا تعریف فرد نسبت به خودش که من کی هستم و آن، شامل کلیتی از خصایص روانی و اجتماعی و جسمانی است که فرد را میان دیگران متمایز می‌کند (شریفی‌نیا، ۱۳۹۴: ۲۲۶) به همین دلیل، هر موجود و پدیده‌ی طبیعی، بیانگر ماهیت و هیأت وجودی ذات آن است و به ویژگی یکتایی، فردیت و تفاوت‌های اساسی که شخص یا گروه را از دیگران متمایز می‌سازد، اشاره دارد (الطایی، ۱۳۷۵: ۳۴). به‌عبارت‌دیگر، هویت عبارت از معانی ذهنی شامل هنجارهای ارزشی، دستورات اعتقادی، نمادها و نوع آگاهی و تلقی‌ها است (جنگینز، ۱۳۸۱: ۳).

راهپیمایی اربعین به‌عنوان یک اجتماع مذهبی، از وجوه ممتاز یک هویت بخشی برای شیعیان برخوردار است، زیرا نشان از پاسداری از یک عقیده و آرمان مذهبی بلند تاریخی دارد، عقیده و آرمانی که هویت هر شیعه با آن شکل می‌گیرد و تداوم می‌یابد. در واقع، هویت یک شیعه از وقایع عاشورا سرچشمه گرفته و شناخته می‌شود و راهپیمایی اربعین، این هویت را هویدا و برجسته می‌کند. از سوی دیگر، راهپیمایی اربعین، وسیله‌ای جهت انتقال ارزش‌های مکتب عاشورای حسینی به نسل‌های امروز بوده و مانع از نفوذ فرهنگ بیگانه و اختلال در فرهنگ تشیع است که این شرایط متأثر از راهپیمایی اربعین است. بنابراین مکتب تشیع با راهپیمایی اربعین بهتر شناخته می‌شود و آن، وجه‌میزه‌ی شیعیان بوده و شیعه با استناد به راهپیمایی اربعین می‌تواند سؤال هویتی من کیستم؟ و در چه فضایی زندگی می‌کنم و از چه ویژگی‌های روحی، شخصیتی، اخلاقی، ارزشی، اعتقادی و... برخوردار هستم را به تصویر می‌کشد.

هویت در زایش تمدن و تمدن در پویایی هویت، نقش‌سازنده و ممتاز دارد. این راهپیمایی وسیله‌ای برای معرفی و کاربست روح جمعی شیعیان است که تمدن را بر آن، استوار می‌کند. راهپیمایی اربعین، نه تنها هویت فردی شیعه بلکه بیش از آن، هویت جمعی شیعه را با خود و با دیگر همراهان اربعین به نمایش می‌گذارد، لذا جمع‌گرایی که لازمه‌ی تولد تمدن است را هم در خود و هم در دیگران تفسیر می‌کند (نقیب‌زاده، ۱۳۷۵: ۲۴۹).

۱/۲. **نظم‌بخشی:** از دیگر کارکردهای اجتماعی راهپیمایی اربعین، انسجام‌بخشی و تولید نظم است. شیعیان با همه‌ی تنوع و تکثر مذهبی و باوجود گرایش‌های مختلف سیاسی و رفتاری که دارند، با

محوریت نام مقدّس امام حسین (ع) در این حرکت خودجوش مردمی، همه‌ی اختلافات را کنار گذاشته و یک نظم درونی خودخواسته بدون دخالت پلیس را شکل می‌دهند. عزت نفس، مفهومی اجتماعی در الهیات دینی است و نهادینه ساختن آن در نظام اجتماعی می‌تواند نظم اخلاقی نوینی را ایجاد کند که در آن، حرمت به دیگران اتفاق می‌افتد و آن، منجر به حرمت از خود می‌شود، درواقع قربانی کردن خویش، برای کرامت انسانی است و از رهگذر قربانی شدن برای دیگران و ایستادگی در برابر عوامل حقارت‌زا موجب عزت خود حقیقی در جامعه می‌شود (بابایی، ۱۳۹۳: ۵۴).

شاید در یک نگاه سطحی، راهپیمایی اربعین، نوعی تنوع جمعی را به ذهن متبادر کند، درحالی‌که این پراکندگی نیست بلکه از زاویه‌ای دیگر، این راهپیمایی یک پدیده‌ی اجتماعی جدید و نظم نوین را می‌رساند، زیرا، راهپیمایان اربعین در ابعاد اعتقادی چون زیدیه و اسماعیلیه و در بُعد سیاسی مانند شیعه غیرانقلابی و انقلابی و در بُعد فرقه‌ای مانند درویشی‌ها و علویان حضور دارند و در زیر یک چتر جمع می‌شوند، این راهپیمایی با نیات و انگیزه‌های متفاوت حول یک محور، پیرامون امام حسین (ع) شکل می‌گیرد. به‌علاوه، غیرشیعیان چون اهل سنت به‌مثابه‌ی یک مذهب و مسیحیان به‌مثابه‌ی یک دین در تولید نظم خودکنترلی مشارکت دارند. اختلافات مذهبی در امور اعتقادی، سیاسی و اجتماعی در بازه‌ی زمانی راهپیمایی اربعین با عشق اهل بیت (ع) به حداقل ممکن می‌رسد و مطمئناً امنیت و آسایش حاصل این نظم خودجوش و مردمی، کارکرد عزت و کرامت انسانی به همراه دارد که این بن‌مایه موجب قوام یابی برای عزت فردی و جمعی خواهد شد.

۱۳. تقسیم‌کار: روحیه‌ی مواسات و همدلی جمعی در چهره‌ی میزبانان و زائران راهپیمایی اربعین مشهود است، این امر، مشارکت همگانی در پیشبرد امور زائران را در فضایی دوستانه و آرام شکل می‌دهد و موجب همدلی و تسریع امور زیارت می‌شود. تقسیم‌کار میزبان و میهمان با مشارکت‌های مالی و کاری و از عشق و محبت به امام و از منظر انجام‌وظیفه‌ی انسانی برای کسب رضای خدا دنبال می‌شود و این کنش و کارکرد به نظریه همبستگی دینی دورکیم تحقق عینی می‌بخشد. دورکیم در این‌باره گفته است: آنچه جامعه را سر پا نگهداری می‌کند، احساس همبستگی و تقسیم‌کار است و در جوامع سنتی، دین نقش پررنگی در ایجاد و تداوم همبستگی و تقویت وحدت و شخصیت افراد بازی می‌کند (نش، ۱۳۸۸: ۱۲۰).

راهپیمایی اربعین تبلوری از اوج همدلی، همراهی و همگامی میزبان و مهمان است. روحیه‌ی مواسات و اعتماد در آن، موج می‌زند و تقسیم‌کار در موکب‌های اربعینی، کاملاً برجسته و پررنگ است، اما برخلاف تصور برخی، راهپیمایی اربعین میزبانی یک‌طرفه ندارد، بلکه کنش و مشارکت جمعی موکب‌های ایرانی با موکب‌های عراقی موقعیت زائران ایرانی را تأمین و برتری می‌دهد و زائران ایرانی نیز به اشکال مختلف، مشارکت و هم‌افزایی مالی و مشارکتی نموده و با حضورشان و با اخذ ویزا، بلیط هواپیما و خرید سوغاتی زیارت و کرایه ماشین و هتل به طرف عراقی گردش مالی می‌دهد. لذا نباید این نکته را دور داشت که اساس کار راهپیمایی اربعین روابط انسانی و اسلامی است و در واقع باید گفت: این راهپیمایی تنها نمایی از الگوی هم‌افزایی و تقسیم‌کار اقتصادی داوطلبانه مردم و دولت‌های ایران و عراق نیز هست و به‌طورقطع، روحیه‌ی همکاری و رویه‌ی تقسیم‌کاری که در اربعین اتفاق می‌افتد علی‌رغم همه‌ی نواقص احتمالی، می‌تواند مایه‌ی شکل‌گیری یک جامعه‌ی تمدنی جدید باشد که چون گذشته تاریخی بشر فراتر از مرزهای سرزمینی و تنها در بستر یک فرهنگ پدید آمده است. همه‌ی تمدن‌ها در مرزهای سرزمینی شکل گرفته‌اند و دوام و توسعه خود را در یک الگوی فرامرزی یافته‌اند. بنابراین، دین در جوامع سنتی، اساس همبستگی داشته است، بنابراین راهپیمایی اربعین مقدمه‌ی زایش یک تمدن نوین اسلامی را ندا می‌دهد. البته کارکردهای اجتماعی، تمدنی راهپیمایی اربعین به آنچه گفته‌ایم، خلاصه نمی‌شود بلکه تساهل و مدارا، دیگر خواهی، همزیستی بی طبقه و بدون تشریفات، صبوری و تاب‌آوری اجتماعی، گذشت و انفاق و اهداء نذورات و نظایر آن را نیز دربر می‌گیرد. خردورزی و عقلانیت جمعی از دیگر کارکردهای اجتماعی، تمدنی است که در آن، اندیشه‌ی تحکمی و سلسله‌مراتبی جای خود را به مشورت و اندیشه اجتماعی می‌دهد و برای ساختن و عمران و آبادانی همان‌گونه که ابن خلدون به آن معتقد بود.

۲. کارکردهای اخلاقی - تمدنی

اخلاق روش دستیابی به خوبی‌ها و سلوک پرهیز از بدی و شرارت است و در واقع، اصول رفتار انسان در یک مجموعه تکالیف، برای رسیدن به خوبی‌ها و پرهیز از زشتی‌ها را اخلاق می‌نامند. اخلاق همانی است که صفات نفسانی خوب و بد و اعمال و رفتار انسانی متناسب با آن را معرفی می‌کند. به بیان دیگر، اخلاق شیوه‌ی تحصیل فضیلت‌ها و پرهیز از رذیلت‌ها را نشان می‌دهد. کارکرد زهد و تقوا و خداترسی،

حلالیت خواهی، تزکیه نفس و استغفار از گناهان، نیکوکاری و پارسایی، ابتهاج معنوی و عبور از منیت ها از مفاهیم اخلاقی و تربیتی اربعین به شمار می‌رود.

۲/۱. **تعمیق معنویت:** کسب آموزه‌های اعتقادی در عبادات جمعی، از روش‌های معنویت افزا بوده و کارکرد عبودیت در معنویت آفرینی به صورت جمعی، در نماز جماعت تجلی پیدا می‌کند، و به افزایش آرامش و نشاط در افراد می‌انجامد. این همان جماعت درمانی است که در روان‌شناسی نوین به آن، اقبال نشان داده می‌شود، زیرا برآمده از خصلت جمع‌گرایی فطری انسان است. لذت معنوی و خلوتی ویژه با محبوب و تجربه‌ی کمال یابی و آرامش روح و روان در اربعین از جمله فیوضات زیارت امام حسین (ع) است و مشاهده‌ی انواع رفتارهای الگویی فیض بخشی به دیگران مانند عبودیت، تهجد و شب‌زنده‌داری و ذکر و نماز، روضه‌خوانی و سینه‌زنی و عزاداری، سبب عمق‌یابی این معنویت در وجود آنها می‌شود که این همان هم‌افزایی است که به تأثیر تصاعدی فعالیت‌های هم‌خانواده بر یکدیگر اطلاق می‌گردد (مروتی، ۱۳۹۲: ۷۶)

راهپیمایی اربعین تجسم عینی و فزاینده از یک هم‌افزایی معنوی است. جلوه‌های مختلفی از عبادت گروهی در این راهپیمایی قابل مشاهده است که هر یک به تعمیق معنویت در وجود زائران می‌انجامد که شامل نمازهای جماعت، تلاش جمعیت برای بوسیدن ضریح، زیارت‌نامه خواندن و رامی توان نام برد. موکب‌های فعال، دائماً در حال پخت و توزیع غذا و ارائه‌ی خدمات متنوعی هستند که همگی از مظاهر اقدام جمعی در افزایش باورهای حسینی چون نذورات و بخشش بی‌منت انجام می‌شود. زیارت اربعین بر معنویتی شریعت‌گرا و ضابطه‌مند اخلاقی استوار است که همراه با آداب و ویژه‌ای است. طهارت جسم و روح، همراه با خلوص نیت از رفتارهای عرفانی است که به کارکرد معنویت افزایی منجر می‌شود. همان‌گونه که بروس کوئن^۱ در کتاب مبانی جامعه‌شناسی گفته است: ارزش‌های اخلاقی، احساسات ریشه‌دار و عمیقی است که اعضای جامعه را در فرآیند یک رشد متعالی قرار می‌دهد. در حقیقت، خود این ارزش‌ها، معیارهایی برای اعمال و رفتار جامعه تعیین می‌کنند. معنویت، یک ارزش اخلاقی است که در جامعه‌ی دین‌گرا، مروج ارزش‌هایی مانند رعایت حقوق والدین، حفظ ادب و احترام به بزرگ‌ترهاست که در ارتقاء و بهبود نظم جمعی مؤثر است (رجب‌زاده و کوثری، ۱۳۸۱: ۷۶). اگر معنویت را تنها در عبادات خلاصه نکنیم و آن را به معنای ابزاری برای پیشرفت‌های انسانی و متعالی در نظر بگیریم، در آن صورت، همه‌ی امور اخلاقی از جمله همه‌ی مقولاتی که در پیوند با معنویت معنا

می‌شوند همچون دعا، نیایش و طلب حاجت از اهل بیت هم در جنبه‌های فردی و هم در ابعاد جمعی می‌تواند انسان را در مدار رسیدن به یک وضع مطلوب تمدنی قرار دهد.

۲/۲. **خودسازی و تزکیه‌ی نفس:** مسیر راهپیمایی اربعین، برای اکثر زائران، یک جاده‌ی سلوک عرفانی و قدسی است و تحمل رنج و مشقت این سفر، تمرین ریاضت و خودسازی برای معنویت‌افزایی زائران به حساب می‌آید. مفاهیم طهارت‌یابی، پرهیز از مجادلات، تاب‌آوری و صبر، گذشت از تقصیر دیگران، زهد و تقوا، استغفار از گناهان، خداجویی و اطاعت از اوامر الهی، مجموعه‌ای از مقولات مرتبط با خودسازی و تزکیه‌ی نفس است. زیارت اربعین در شمار سلوک عرفانی و فرهنگ عبودیت مکتب تشیع، با عبور دادن زائر از بیهودگی به سمت اخلاق و رفتار پسندیده می‌رود که از دیدگاه جامعه‌شناختی، یک کنش زیارتی سازنده و تحول‌آفرین می‌باشد.

در صورت‌بندی کنش دینی - عرفانی میان فرهنگی نظریه‌پردازان اجتماعی، فرهنگ دارای لایه‌های متعدد است. ارزش‌های فرهنگی هدایت‌گر رفتارها و به تعبیر دیگر، چراغ هدایت امت بوده و در واقع اقتدار مسلمین به جامعه‌پذیری ارزش‌ها و هنجارها و نظم اجتماعی بستگی داشته و نحوه‌ی کنشگری و الگوی رفتار میان فرهنگی، هدایت‌گری زائران را بر عهده دارد.

کلاس درس مکتب امام حسین (ع) که خودسازی مؤثر را در سطح وسیعی ترویج می‌کند، در مسیر راهپیمایی اربعین برپا می‌شود، نمادها و پرچم‌ها و بیرق‌ها با آدمی حرف می‌زنند و می‌آموزند که حسینیان باید ظلم‌ستیز و ذلت‌ناپذیر باشند و به یاری جبهه حق و مظلومان بشتابند، زیرا امام حسین (ع) در کربلا خطاب به یاران خویش فرمود: «آیا نمی‌نگرید که بر معیار حق عمل نمی‌کنند و به باطل تمایل دارند؟ به‌راستی انسان با ایمان در این شرایط بمیرد و به دیدار معبود شتابد سزاوار باشد و من شهادت را به جای مرگ طبیعی برمی‌گزینم، تا زندگی با ستمگران را، که زندگی ذلت‌بار مایه رنج و عذاب است» (مقرم، ۱۳۹۴: ۲۳۱). در اینجا زائران نوعی سلوک معنوی و تحمل سختی سفر و رنج سفر را بر جسم خود، متحمل می‌کنند که تمرینی برای رشد و ارتقاء آستانه‌ی صبر و افزایش تاب‌آوری در برابر کاستی‌ها و مشکلات آینده است.

راهپیمایی اربعین حسینی مملو از صفات پسندیده است که هر یک قادر است شرایط تمدنی نوین را برای مسلمانان فراهم آورد. در این راهپیمایی، بر مفاهیم کارکردی همچون دیگر خواهی، غلبه بر نفس حسابگر، مودت و برادری اسلامی، مهرورزی، عبور از منیت، انفاق به فقرا، استحاله درونی، رشد فضائل، خردورزی، اخلاص، خداجویی و... تأکید می‌شود که هیچ‌کس ضرورت این صفات را برای

دستیابی به وضعیت بهتر اجتماعی نفی نمی‌کند، به همین دلیل، همه‌ی تمدن‌های گذشته تا امروز، از فاکتور ساختن انسان برای برساخت جامعه استفاده کرده و تربیت انسان را بر تربیت اجتماع ترجیح داده‌اند. پیامبر اکرم (ص) در رسالت تاریخی خود نخست سراغ خودسازی معنوی جهت‌دار خدیجه و علی رفت و سپس به تربیت جمع صحابی و سپس طائفه و عشیره‌ی خود پرداخت. در پیشاپیش هر تمدنی قهرمانانی دیده می‌شود که سلسله وار خود تربیت‌یافته‌ی دیگران بوده‌اند و لذا ایشان قادر بودند دیگران را برای دستیابی به کارآمدی اجتماعی تربیت کنند.

۳. کارکردهای سیاسی - تمدنی

سیاست همانند اغلب واژه‌های کلیدی، دارای انبوهی از تعاریف است؛ برای مثال، سیاست در معنای خُرد، دربرگیرنده‌ی هر اقدام و رفتاری می‌شود که با قدرت، حکومت و حاکمیت گره می‌خورد اما سیاست در مفهوم کلان، شامل همه‌ی آنچه را که در محدوده سرزمینی جریان دارد، می‌شود. استدلال گروه اخیر آن است که هیچ‌چیزی خارج از دایره‌ی دولت جریان نمی‌یابد اما این تعاریف کمتر راهگشا هستند لذا، پیشنهاد می‌کنم سیاست را دربردارنده‌ی اموری بدانیم که به کاهش یا افزایش پرستیژ و اقتدار و مشروعیت یک دولت و یک حکومت می‌انجامد.

۳/۱. **اقتدار آفرینی:** بدون تردید اقتدار یک امر سیاسی است. البته می‌دانیم که اقتدار با قدرت متفاوت است. قدرت تنها موجب اطاعت از روی ترس و طمع است اما، اقتدار به معنای اطاعت داوطلبانه است، از این رو، اقتدار را قدرت مشروع می‌نامند که اغلب به افزایش مشروعیت یک نظام سیاسی یا حتی یک حزب سیاسی می‌انجامد. سیاست به معنای اقتدار موجب پایداری نظام‌های سیاسی می‌شود چون نهایت رضایتمندی مردم را به همراه دارد و این رضایتمندی، کارآمدی را به همراه دارد.

راهپیمایی اربعین حسینی، نمادی از اقتدار مردمی است. مردمی که در این راهپیمایی شرکت می‌کنند، به اختیار خود و با علاقه‌ی وافر آمده‌اند و این موضوع، راهپیمایی را به یک نماد پررنگ از اقتدار ملی بلکه فراملی تبدیل می‌کند. همه‌ی کسانی که در این راهپیمایی شرکت می‌کنند حتی اگر ارتباطی با جمهوری اسلامی نداشته باشند به نوعی در کمک به افزایش اقتدار نظام جمهوری اسلامی شریک‌اند از آن‌رو که ابتکار راهپیمایی با این نظام بوده است. به‌علاوه، ایران تنها کشور حامی راهپیمایی در سطح استراتژیک و تاکتیک است حتی، دشمنان منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای ایران با انتساب راهپیمایی به ایران،

خواسته و ناخواسته همه‌ی امتیازات ناشی راهپیمایی را در سبد جمهوری اسلامی قرار می‌دهند. حفظ نظم و آرامش راهپیمایی در سال‌های اخیر نشان از اقتدار ایران داشته است.

نکته‌ی مهمی که نیازمند تأمل است این‌که ارتباط اقتدار جمهوری اسلامی ایران متأثر از راهپیمایی اربعین با مقوله‌ی تمدن است. شاید بتوان گفت: تمدن، اقتدار مترکم شده است، زیرا اقتدار، محبوبیت را ارتقاء می‌دهد و در پناه ارتقای محبوبیت، یک نظام سیاسی آسان‌تر به بسیج امکانات می‌پردازد. به‌هرروی و از این دریچه، اقتدار موانع را برطرف می‌کند و توان درهم شکستن موانع را بالا می‌برد. همان‌گونه که یک انسان فقیر نمی‌تواند خانه‌ای بسازد یا ماشینی بخرد، کشور بدون اقتدار، قادر نیست به عمران و نوسازی دست بزند. کشور دارای اقتدار، اعتماد سرمایه‌داران به سرمایه‌گذاری را بیشتر می‌کند، تبادلات مالی و پولی را تسهیل می‌نماید، قدرت تولید و صادرات آن را افزایش می‌دهد و همه‌ی این‌ها در پرتو اقتدار عملی می‌گردد.

۳/۲. امنیت بخشی: امنیت، یک مفهوم نسبی است. درجه‌ی نسبت امنیت را شرایط محیطی تعیین می‌کند. به دیگر بیان، امنیت در زمان‌ها و مکان‌های مختلف، تعاریف گوناگونی دارد، اما علی‌رغم نسبت در تعریف مفهوم امنیت، حداقل معنای امنیت عبارت است از آرامش و آسایشی که در پرتو آن اساسی‌ترین نیازهای آدمی چون مسکن، شغل و نظایر آن برآورده می‌شود. امنیت، وجوه مختلف دارد: امنیت اقتصادی، امنیت فرهنگی و... بخشی از این وجوه متعددند. امنیت برای امنیت از شعارهای اساسی حکومت‌ها است که نشان از درجه‌ی اهمیت آن در حیات بشری دارد تا حدی که اندیشمندانی چون جان لاک^۱ و توماس هابز^۲ بشر اولیه را فاقد امنیت دانسته که جهت کسب امنیت، آزادی مطلق خود را به نفع دولت رها کرده‌اند.

راهپیمایی اربعین از حضور زائران شکل می‌گیرد که فی‌نفسه از حیث کمی و تعداد، امنیت آفرین‌اند. در واقع، این راهپیمایی، عمق استراتژیک جمهوری اسلامی را در ابعاد مختلف از جمله امنیتی افزایش می‌دهد. زمانی که چند میلیون انسان آزاده و ازجان‌گذشته، صدها کیلومتر دورتر از مرزهای سرزمینی، حضور فعال می‌یابند، خطر دشمن و دسترسی آنان به درون کشور را محدود می‌کند و این همان عمق استراتژیک است. چنانچه فاصله دشمن را از مرزها کاهش می‌دهد. البته هرچه جمعیت راهپیمایی‌کننده از جهات مختلف کارآمدتر باشند، قطعاً کیفیت دفاع بالا می‌رود. به‌علاوه، جمعیت عراقیانی که در

1. John Locke

2. Thomas Hobbes

درون کشور عراق با خیل عظیم زائران همراهی می‌کند به‌مثابه‌ی پشتیبان‌های داخلی، استحکام سنگرهای درون‌مرزی را تقویت کرده و ضربه‌پذیری درون‌مرزها را کاهش می‌دهند.

امنیت حاصل از راهپیمایی اربعین، ارتباط معناداری با تمدن‌سازی پیدا می‌کند. در وهله اول هرچه امنیت و آرامش بیشتر حاکم باشد، نظم اجتماعی شایسته برقرار می‌شود و این فرصتی است برای نظام اسلامی که با فراغت نسبی به امر ارتقای فضای موجود پردازد. نیروهای امنیتی در سال‌های تأمین امنیت زائران، به تجربیاتی دست‌یافته‌اند و بر توان دفاعی خود افزوده‌اند. لذا می‌توان از تجربه‌ی آن در حراست از مرزها برای آینده و حتی اربعین بعدی، استفاده کرد.

۳/۳. **بسیج منابع:** در بررسی وجوه سیاسی پیاده‌روی عظیم اربعین و تحلیل این پدیده در بستر جامعه‌شناختی و تطبیق این حرکت به‌مثابه‌ی یک جنبش اجتماعی در چارچوب نظریه جنبش‌های اجتماعی چارلز تیلی^۱ و در قالب مفهومی کارکردهای تمدنی، چهار مؤلفه‌ی ارزشمندی، وحدت، تعداد و تعهد را به‌مثابه‌ی عناصر اصلی یک جنبش اجتماعی در خود دارد. در واقع، راهپیمایی اربعین، دقیق‌ترین تمثیل و برابری رفتاری و تطبیقی چهار مؤلفه‌ی جنبش مردمی را به شرح زیر دارا است:

۱. ارزشمندی، اشاره به رفتار و سلوک مؤمنانه و بااخلاق و رعایت بهداشت فردی و طهارت جسمی و روحی و ذهنی فرد زائر دارد. ۲. وحدت در نیت زیارت و محبت به امام حسین (ع) در ذهن تمامی زائران است و در پوشش پیراهن مشکی به علامت عزاداری برای امام است. وحدت و یکپارچگی در انجام فرایض و احکام زیارت، در بیرق‌ها و پرچم‌های عزاداری که سوگواری را بیان می‌کند. ۳. مؤلفه تعداد در میزان مشارکت جمعی و میلیونی زائران از کشورهای جهان اسلام و سراسر جهان در این راهپیمایی است. ۴. تعهد و پیمان با جنبش و کارزمای آن است که با الگوگیری از تعهد امام به خداوند در شرایط ناامنی و حضور شورشیان تروریست داعشی و بعثی و در شرایط نامناسب تدارکاتی کشور عراق، زائران با عشق به زیارت و اتکا به امداد الهی و نیروی جسمی خود با پیاده‌روی و تحمل سختی‌ها متعهدانه و با وجدانی ایمانی و الهی رو به‌سوی حرم حسینی می‌کنند، و راهی کربلا می‌شوند (محمدآقایی، ۱۳۹۶: ۶۷).

روایی یافته‌ها

اگر روایی یا اعتبار (Validity) را به میزان دقت یافته‌های استخراج‌شده یا به میزان تطبیق یافته‌ها با واقعیت‌های بیرونی و محیطی تعبیر و تعریف کنیم، نگارندگان روایی یافته‌های مذکور در چند بخش کارکردی را با مصاحبه با چهل تن از صاحب‌نظران حوزه‌ی تمدنی سنجدیده‌اند که خلاصه‌ای از آن‌ها را از طریق انتخاب پنج‌تن از برترین‌های حوزه‌ی تمدنی ارائه می‌کنند.

کد مصاحبه	شخصیت مصاحبه شده	خلاصه متن مصاحبه	مفاهیم مرتبط به اربعین و تمدن	نزدیک‌ترین ارتباط با کارکردها
۱۵۶۵	آیه الله سید محمد مهدی میرباقری	<p>- زیارت مایه حیات اجتماعی است و سمت ظهور و قیامت دارد و هجرت الی الله و به سمت نور می‌رود.</p> <p>فلسفه زیارت امت سازی در تاریخ و در حول امام است.</p> <p>- دشمنان تشیع می‌گویند شیعه امتی است که محور حوادث مکتب و فرهنگ عاشورا است.</p> <p>- باید مراقب باشیم همگرایی بین همه موحدین و محبان امام حسین (ع) ظرفیت اربعین بوده و باید حفظ شود.</p> <p>- زیارت اربعین برنامه توسعه غرب را ساقط کرد.</p> <p>- اربعین تجلیات فوق عرشی خداوند است.</p>	<p>امت واحد، تجدید هویت، تقرب با نیکان، الفت با مؤمنین، تجدیدعهد، پرهیزکاری، آفاق قدسی</p> <p>انفاق، اربعین، ابتهاج معنوی، حیات طیبه، تمدن الهی، رهایی</p> <p>ازضلالت، برائت ازظلم، اصلاح امت، انتقال فرهنگ، محفل علم، حاکمیت الله، عزت، ولایت،</p>	<p>اصلاح نگرش‌ها ...</p>

<p>امام، حول امام، تجلی حق، آهنگ زندگی، الفت الادیان و تربیت فرد</p>			
<p>اقتدار آفرینی و ... و وحدت انسجام، مشارکت، تجربه زیسته همگرایی، کلان نگری، تعمیق معنویت، تربیت اخلاقی، تکثر و تنوع آراء، عقلانیت ارزشی، جهان‌نگری، عبور از منیت، اصلاحات حسینی، جهل زدایی، نوع‌دوستی، تنوع زائر، جامعه‌پذیری</p>	<p>- اربعین امتداد و استمرار پویا از واقعه کربلا است. - رویکرد غیرشیعی و فرامذهبی و حتی فرادینی و اسلامی که دلالت جهانی شدن اربعین است. - تمدن یک مقوله بشری و محصول تراکم تجربه‌های خردورز و متعامل است. - مراد از ظرفیت تمدنی اربعین، مؤلفه‌ی تشکیل‌دهنده‌ی آن مانند خرد جمعی، نظم اجتماعی، انسجام اجتماعی، هم‌افزایی دانشی، فداکاری، کلان‌نگری تولید علم، تولید ثروت، رواداری، تنوع و... است. - هفت مؤلفه‌ی تمدنی اربعین:</p>	<p>دکتر محسن الویری</p>	<p>۰۸۹۲</p>

<p>دینی، گردش مالی، امت واحد، کثرت‌گرایی، خودآگاهی، جهان‌نگری، پویایی و تحرک، کنش دیگر</p> <p>امت باوری، نقدپذیری و رفتار</p>	<p>۱. کارکرد هویت بخشی ۲. کارکرد انسجام‌بخشی ۳. کارکرد تربیت اخلاقی ۴. کارکرد تعمیق معنویت ۵. کارکرد معرفت افزایی و رشد ۶. کارکرد کلان نگری و وسعت نظر ۷. کارکرد اقتدار آفرینی که نمایشگر قدرت الهی است. - مؤلفه‌های کنش تمدنی اربعین به شرح ذیل است: یکم- حضور و مشارکت گسترده‌ی مردم دوم- سرمایه اجتماعی و نوع‌دوستی سوم- نگرش فرامادی چهارم- تحکیم توجهات معنوی و عرفانی و حُبی و توجه به آموزه‌های دینی پنجم- پایبندی به احکام شرع مقدس ششم- مؤلفه پویایی و فراوانی کنش‌ها و فعال و پویا بودن در صحنه و تقسیم‌کارها چنانکه اقتدار از پویایی مردم</p>		
---	--	--	--

		<p>به وجود می‌آید.</p> <p>هفتم- مؤلفه الگوی گردش مالی و نحوه هزینه کردن و حجم پول در حال تبادل در اربعین هشتم- عنصر معنویت- خواهی و تعظیم شعائر و حضور در راهپیمایی نهم- انگیزه‌های قدرت سیاسی و جریان‌های حزبی</p>		
<p>تعمیق معنویت و ...</p>	<p>تقدیر تاریخی، معنویت‌خواهی، عزت نفس، زندگی جمعی، قرارداد اجتماعی، تجربه زیست جمعی، فداکاری، دیگرخواهی، ظرفیت تمدنی اربعین، تحول رفتاری، معرفت‌افزایی، تجددخواهی، مبادله‌ی فرهنگ</p>	<p>- اربعین پیوندی مفهومی با ما دارد و رویکردی به معنویت‌خواهی است و به جهت ماهوی سنخیتی با تحولات و تقدیرات تاریخی، عزت مند و رویکرد به اخلاق دارد.</p> <p>- نظام تجدیدی و مدرن اساساً بر نظام اجتماعی عقلانی منفعت‌طلب و خودخواه تنظیم شده است اما، مسأله اربعین عقلانیت غیر و دیگرخواهانه است و در خدمت به زائران با خردورزی هزینه می‌کند.</p> <p>- منطق حسابگر غربی مبتنی</p>	<p>دکتر حسین کچوئیان</p>	<p>۶۴۴۴</p>

	و سنت، کثرت جماعت، منطق حسابگری، نظم اجتماعی، کنش منفعتی، پویایی، هیجان و شوق جمعی و خردورزی	به قرارداد اجتماعی بر ساخت جامعه نوین و متمدن امروزین جامعه بوده و مُتَّصِف بر عقل و حسابگری و کنش‌هایش از این نوع از روابط است.		
تولید نظم ...و	اربعین نجات‌بخش، پدیده تمدنی، در اوج اخلاق، مناسبات انسانی، عقلانیت، صبر و استقامت، فقیر بخشنده، هویت، قانون- مداری، نظم خودکنترلی، فرهنگ و تربیت، عزت اسلامی، تمدن الهیاتی، رنج عرفانی، شور اجتماعی، انسجام بخشی، کرامت انسانی،	- راهپیمایی اربعین یک پدیده‌ی کلان فرهنگی و تمدنی در مقیاس جهانی که در اوج اخلاق و برادری است. در اربعین فقرا در انفاق اموال اندک خود از متمولان و ثروتمندان سبقت و پیشی می‌گیرند. - عنصر تمدنی نظم است، در تمدن مدرن غرب، نظم در مناسبات انسانی، نظمی قانون‌مند و با نظارت پلیس و قاضی و دادگاه برقرار می‌شود اما در روابط انسانی اربعینی نظم بر پایه وجدان جمعی و رعایت حق‌الناس و محبت خودخواسته از حضور در	دکتر حبیب‌الله بابایی	۹۹۸۶

	<p>خدمت عاشقانه، اخلاص عمل، نظم اخلاقی، معنویت خواهی، مخاطب جهانی، پرستیژ تمدنی، حرمت زائر، گستره مشارکت، موکب عشیره ایی، ادبیات تمدنی، تحول بشری، نظام حبی، جامعه آرمانی و روابط انسانی</p>	<p>راهپیمایی است. اصولاً نظم برخاسته از خودکنترلی تقوی و پرهیزکاری و تولی دین است و مسلماً ماندگاری بیشتری از نظم پلیسی دارد. - سازه‌ی مهم اربعین در ادبیات تمدنی گذشتگان عنصر سبقت در کار خیر و سرعت در کسب فیوضات معنوی و «سارعوالی الخیرات» است که بدون شک در ساخت امواج نیک اجتماعی در مقیاس تمدنی و بلکه جهانی تأثیرگذار و حیاتی است. - کارکرد مقولات الهیاتی در مصائب متعالی، قربانی، شهادت و یاد اندوه و مصائب و گریه بر این رنج‌ها، در کنترل رنج‌های نوین و تمهید برای همزیستی میان افراد متکبر توانسته به معنا بخشی، انسجام و نجات بخشی در دنیا سوق دهد.</p>		
امنیت	عزت الهی،	- اربعین یکی از نمادهای	دکتر موسی	۰۵۴۱

بخشی ... و	اربعین نماد تمدن، معنویت، جلوه اجتماعی، رشد ابزار، خلاصیت، رعایت قانون، زهد، فضائل اخلاقی، نوآوری صناعات، نظم، سبک شهرسازی، هویت شیعی، همگرایی، مدرنیته، ایمان، زندگی مؤمنانه، امنیت، قانون‌گریزی، پیوستگی با تاریخ، هلال شیعی، مشارکت، شهادت‌طلبی، بازسازی واقعه، عطوفت، کنش اقتصادی،	تمدن نوین اسلامی است. زمانی که سنت‌ها در جامعه ظهور و بروز اجتماعی پیدا می‌کند، این عرصه تمدن است. - به تعبیر شهید مطهری وقتی فرهنگ جلوه اجتماعی می- یابد، تمدن می‌شود. - رشد ابزار برای رسیدن به تمدن، وسایل رفاهی و صنایع و ابزارآلات ت در امور زندگی است و پیشرفت تمدن در سایه خلاقیت‌ها و نوآوری‌ها ای صناعات و ابزار بوده است. - دومین ویژگی تمدن، عقلانیه ت است: آنجایی که فرهنگ و تمدن	نجفی
---------------	---	--	------

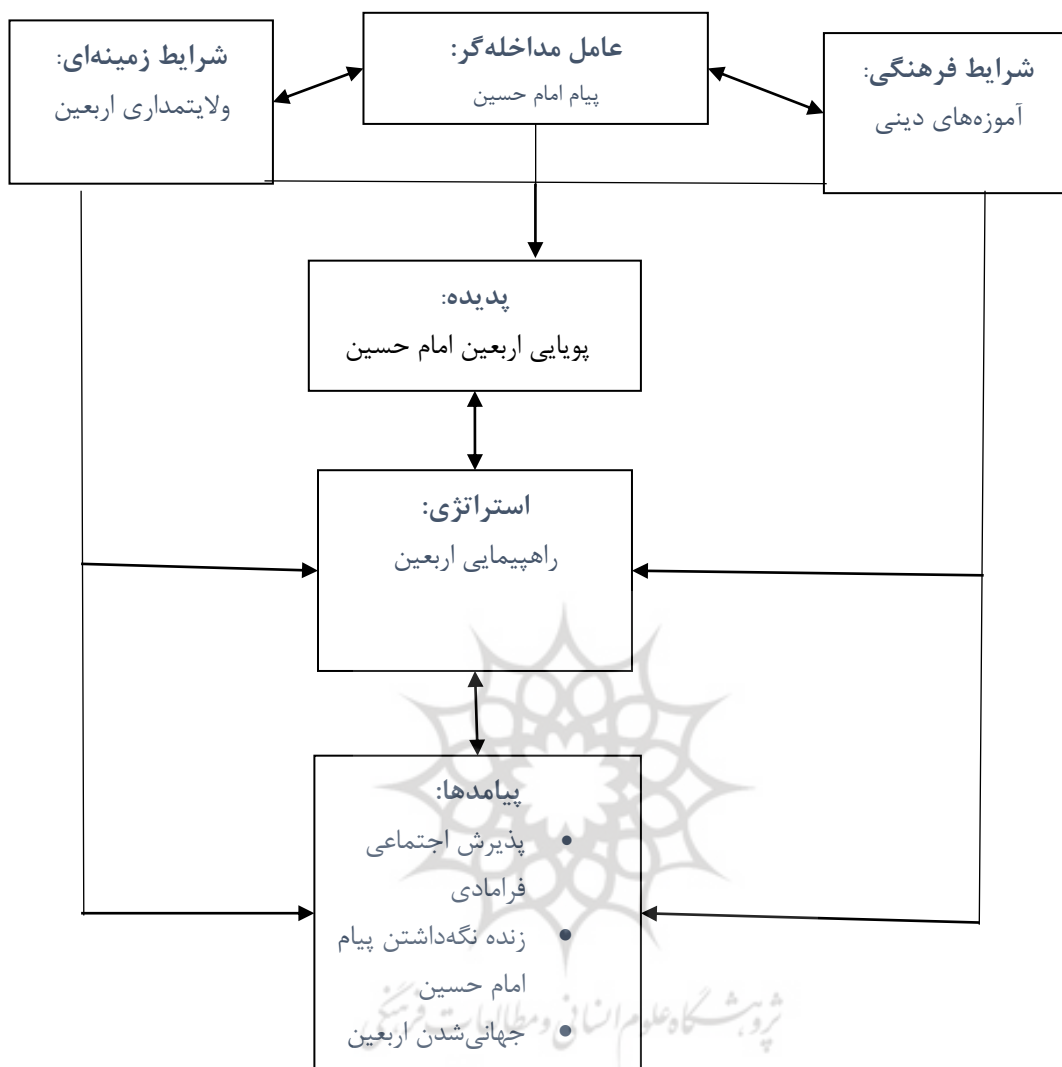
<p>خودخواستگی، موکب‌داری، طلبیده شدن، زبان متنوع، خیرخواهی، زیست تمدنی، اخلاقیات متضاد، سبک زندگی مقدس، نظریه پیوستگی سنت و مدرنیسم</p>	<p>وجود دارد، عقلانیت رشد می‌کند. - رشد عقلی در تبعیت از قانون است و رعایت قانون، متمدنانه است تا مانع ظلم و ناامنی به حقوق دیگران شود. - ویژگی دیگر تمدن، رشد فضایل اخلاقی و معنویت‌گرایی است. - اربعین شور دیگرخواهی و احترام به زائران و خیرخواهی و مشارکت همگانی نسبت به هم‌نوعان است.</p>		
---	--	--	--

جدول فوق نشان می‌دهد که ارتباط معنادار و مستقیمی بین مفاهیم مرتبط با اربعین و تمدن با کارکردهای مختلف تمدنی اربعین وجود دارد، به‌عنوان مثال؛ اصلاح نگرش‌ها از جمله کارکردهای اخلاقی - تمدنی برشمرده شده که عیناً در مفاهیم مرتبط به حوزه و تمدن در مصاحبه‌ها وجود دارد.

مدل پارادایمی این تحقیق که در نمودار ۱ قابل مشاهده می‌باشد، نشان می‌دهد که تحت شرایط فرهنگی و زمینه‌ای خاص یعنی وجود آموزه‌های دینی و ولایت‌مداری اربعین، پدیده‌ای منحصر به فرد شکل می‌گیرد که می‌توان آن را «پویایی اربعین حسینی» نام‌گذاری کرد. البته شکل‌گیری این پدیده را باید ناشی از عامل مداخله‌گری دانست که همان «پیام امام حسین (ع)» است. زایش پیاده‌روی اربعین به‌عنوان یک استراتژی نیز از پدیده پویایی اربعین حاصل شده است که متقابلاً انجام مناسک پیاده‌روی اربعین نیز باعث پویایی هرچه بیشتر اربعین حسینی گشته است. علاوه بر این، کنش استراتژیکی راهپیمایی اربعین منجر به پیامدهای خاصی از قبیل پذیرش اجتماعی فرامادی، زنده نگه‌داشتن پیام امام حسین (ع) و جهانی‌شدن اربعین شده است. این بدین معنا است که در نتیجه کنش استراتژیکی پیاده‌روی اربعین حسینی، ممکن است تمدنی شکل بگیرد که خود محصول هماهنگی نظام‌هایی اجتماعی است که این نظام‌ها، پذیرش اجتماعی خود را به نحوی قدسی و غیرمادی کسب نموده و نهادینه شده‌اند. همچنین این کنش استراتژیکی ضمن جهانی‌کردن اربعین حسینی، پیام امام حسین و قیام عاشورا را نیز زنده نگه می‌دارد.

نمودار ۱: مدل پارادایمی تحقیق

در ادامه به منظور تحلیل کارکردی جامعه‌شناختی، هر یک از مقولات فرعی استخراج شده در چند کارکرد عمده دسته‌بندی شدند. در این مطالعه، کارکردهای تمدنی راهپیمایی اربعین به کارکردهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فردی- تربیتی، فرهنگی و جغرافیایی- سرزمینی تقسیم شده است.

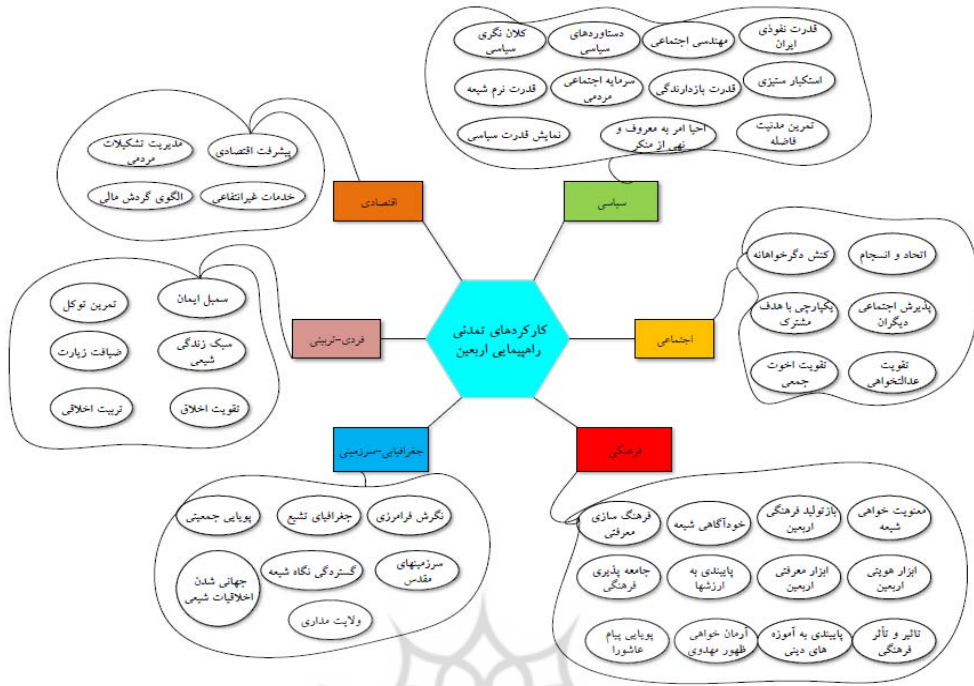
بر این اساس، کارکردهای فرهنگی اربعین حسینی عبارت‌اند از: تقویت پابندی به ارزش‌ها و آموزه‌های دینی، معنویت‌خواهی شیعه، بازتولید فرهنگی، معرفت‌بخشی و هویت‌آفرینی و خودآگاهی شیعیان، جامعه‌پذیری و تأثیر و تأثر فرهنگی، پویایی بخشی به پیام عاشورا و نمایش آرمان‌خواهی ظهور مهدوی

کارکردهای سیاسی اربعین عبارت‌اند از: استکبارستیزی، افزایش قدرت نفوذی ایران، تمرین مدنیت فاضله، مهندسی اجتماعی، قدرت بازدارندگی، احیای امر به معروف و نهی از منکر، دستاوردهای سیاسی، سرمایه اجتماعی مردمی، کلان‌نگری سیاسی، افزایش قدرت نرم شیعه و نمایش قدرت سیاسی.

همچنین راهپیمایی اربعین، ضمن تقویت اخوت جمعی، عدالت‌خواهی، اتحاد و انسجام مسلمین، نوعی کنش دگرخواهانه را معرفی می‌کند تا ضمن پذیرش اجتماعی دیگران، مسلمین جهان را در جهت دستیابی به هدف مشترک که همان پویایی پیام امام حسین (ع) می‌باشد، یکپارچه می‌کند.

بررسی کارکردهای اقتصادی راهپیمایی اربعین نشان می‌دهد که در اربعین حسینی، نوعی خاص از گردش مالی و مدیریت تشکیلات مردمی جریان دارد، خدمات خود را به‌گونه‌ای غیرانتفاعی به زائران ارائه می‌دهند و پیشرفت اقتصادی خود را در خدمت به امام حسین (ع) و زائران آن می‌دانند.

راهپیمایی اربعین همچنین سمبل و نمادی است از ایمان که با ترویج سبک زندگی شیعی طی ضیافت زیارت، به زوار تمرین توکل و اخلاق می‌آموزد و از این طریق، کارکرد تربیتی - فردی خود را عملی می‌سازد. علاوه بر این، از آنجایی که این راهپیمایی با مشارکتی میلیون‌ها همراه است، گونه‌ای از پویایی جمعیتی را سامان می‌دهد که با نگرشی فرامرزی، جغرافیای تشیع را وسعت بخشیده و اخلاقیات شیعه را از سطح محلی به مقیاسی جهانی ارتقاء می‌بخشد. بنابراین از آنجایی که کربلا سرزمینی مقدس است و آیین جهانی اربعین نیز در این سرزمین برگزار می‌شود، مقدمه‌ای بر ظهور و ولایت مهدی موعود (عج) است.

نمودار ۲: کارکردهای تمدنی راهپیمایی اربعین

نتیجه‌گیری

با شناسایی صحیح و دقیق ظرفیت‌ها و کارکردهای راهپیمایی اربعین در رویکردی جامعه‌شناختی می‌توان به یک الگوی رفتاری مناسب برای جامعه‌ی ایمانی دست‌یافت و به ظهور و بروز تمدن نوین اسلامی مدد رساند. ظرفیت‌ها و کارکردهای همه‌جانبه‌ی اربعین عامل مهمی در گفتمان‌سازی و تولید مفاهیم و مقولات تمدنی است و اثرات کارکردی آن کارآیی تعالیم دینی را نشان می‌دهد. بازخوانی و بازیابی شاخص‌های تمدنی راهپیمایی اربعین، ما را نسبت به جایگاه و موقعیت آینده‌ی معنوی جامعه یعنی انتظار ظهور حجت خداوند، هوشیار و آماده می‌سازد. هویت بخشی، نظم‌بخشی و انسجام‌بخشی از کارکردهای اجتماعی-تمدنی، تعمیق معنویت و خودسازی از کارکردهای اخلاقی-تمدنی، و اقتدار آفرینی، وحدت جهان اسلام و امنیت بخشی از کارکردهای سیاسی-تمدنی راهپیمایی اربعین حسینی است. کارکردهای تمدنی اربعین به همبستگی امت واحده می‌انجامد و این حرکت عظیم را موجب اقتدار و قدرت نمادین جهان تشیع می‌سازد.

منابع

قرآن کریم.

- ابن طاووس، علی ابن موسی (۱۴۰۹)، اقبال الاعمال، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ج ۳.
- احمدی فقیه، محمدحسن (۱۴۳۰)، زیارت اربعین؛ آئینه عرفان و آیت ایمان، قم، بینات.
- امین وزرلی، محسن (۱۳۹۴)، پیاده‌روی اربعین به مثابه ارتباطات آیین شیعی، به راهنمایی عبدالله گویان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- بابایی، حبیب‌الله (۱۳۹۱)، «اخوت انسانی و پیامدهای آن در عرصه جهانی»، مجله اسراء، شماره ۱۳، صص ۱-۱۵.
- بابایی، حبیب‌الله (۱۳۹۵)، «مدنیت و معنویت اربعین»، مجموعه مقالات مدنیت و عقلانیت، تهران، سوره مهر.
- برگر، پیتر (۱۳۸۱)، اعتقاد بدون تعصب، ترجمه‌ی محمد ساوجی، تهران، نشر نی.
- برگر، پیتر؛ و لاکمن، تامس (۱۳۷۵)، ترجمه‌ی فریبرز محمدی، تهران، علمی و فرهنگی.
- توسلی، غلامعباس؛ مرشدی، ابوالفضل (۱۳۸۵)، «بررسی سطح دین‌داری و گرایش‌های دینی»، مجله جامعه‌شناسی ایران، ش ۴، صص ۱۱۸.
- دورانت، ویل (۱۳۶۸)، درآمدی بر تاریخ تمدن، ترجمه احمد بطحایی و خشایار دیهیمی، تهران، آموزش انقلاب اسلامی، ج ۱.
- دورانت، ویل (۱۳۸۱)، تاریخ تمدن، ترجمه احمد آرام، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۱)، تقسیم‌کار اجتماعی، ترجمه‌ی باقر پرهام، تهران، مرکز.
- عبدالکریم الحسینی القزوی، قیام حسین، ترجمه‌ی علی علوی، انتشارات بدر، ۱۳۶۲.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۳)، صور بنیانی حیانت دینی، ترجمه‌ی باقر پرهام، تهران، مرکز.
- سامانی، سید محمود (۱۳۹۷)، «کارکردهای سیاسی اجتماعی و فرهنگی اربعین حسینی»، فصلنامه فرهنگ زیارت، شماره ۱۸، صص ۶۷-۵۱.
- سراج زاده، حسن (۱۳۸۳)، چالش‌های دین و مدرنیته، تهران، طرح نو.
- شریفی‌نیا، محمدحسین (۱۳۹۴)، چهره جان خودشناسی با رویکرد یکپارچه توحیدی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۴۰۷)، التهذیب، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ج ۶ و ۲.

فکوهی، ناصر (۱۳۸۷)، مبانی انسان‌شناسی، تهران، نشر نی.

کیوی، ریمون؛ کامپنهود، لوک وان (۱۳۸۴)، روش تحقیق در علوم اجتماعی، ترجمه‌ی عبدالحسین نیک‌گهر، تهران، توتیا.

لوکاس، هنری (۱۳۶۶)، تاریخ تمدن، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران، آذرنگ، ج ۱.

معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات گرایش مطالعات سیاست‌گذاری، تهران، دانشگاه امام صادق (ع).

معلوف، لویس (۱۳۷۴)، المنجد، تهران، افست اسماعیلیان، ج ۲.

معین، محمد (۱۳۷۱)، فرهنگ فارسی، تهران، امیرکبیر.

معینی پور، مسعود (۱۳۹۴)، مدنیت، عقلانیت، معنویت در بستر اربعین، تهران، سوره.

همیلتون، ملکم (۱۳۷۷)، جامعه‌شناسی دین ترجمه محسن ثلاثی، تهران، انتشارات تبیان.

هانتینگتون، ساموئل (۱۳۸۲)، نظریه برخورد تمدن‌ها، هانتینگتون و منتقدانش، ترجمه مجتبی امیری، تهران،

انتشارات وزارت امور خارجه.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی